

Lezing 5: “Er is geen macht dan van God”

Gehoorzamen aan democratisch gezag

De titel van de vijfde lezing is “Er is geen macht dan van God” (Rom. 13:1) en is de eerste lezing die gaat over gehoorzamen in de maatschappij. In onze maatschappij is de democratie de vanzelfsprekende manier waarop de samenleving geordend wordt en wetten vastgesteld worden. Toch lijkt de democratie ook onder druk te staan. Populistische bewegingen die pretenderen te spreken met de stem van het volk, lijken het democratische systeem van binnenuit uit te hollen. Hoe we ons als christen tot de democratie moeten verhouden is niet altijd duidelijk. Democratie lijkt immers niet het christelijke ideaal. In deze lezing zoeken we naar de plaats die christenen moeten innemen in een democratie.

Voor deze lezing hebben we drs. J.A. Schippers uitgenodigd, hij zal op 13 januari 2022 *Deo Volente* zijn lezing voor ons uitspreken.

Aan de *lector* zijn de volgende vragen gesteld:

1. Welke vooronderstellingen liggen ten grondslag aan de idee van democratie?
2. Hoever reikt de gehoorzaamheid aan een democratisch gelegitimeerde overheid in Bijbels perspectief?
3. Hoe moeten christenen participeren in het democratisch proces?

Alhoewel de democratie nu min of meer als vanzelfsprekend beschouwd wordt, waren veel vroegere denkers kritisch op de democratie. In het voorbereidingsartikel bespreekt Aarnout hoe Plato en Groen van Prinsterer dachten over de democratie.

De democratische mens als fladderende vlinder

Plato en Groen van Prinsterer over de democratie

In onze tijd is de democratie de vanzelfsprekende manier waarop aan de wetten gezag verleend wordt. Ze worden immers vastgesteld door de volksvertegenwoordiging, waarin de meerderheid beslist. Alhoewel er vaak genoeg kritiek is op de vormgeving van het democratische staatsbestel zet vrijwel niemand vraagtekens bij het idee van de democratie op zich. Het grootste deel van de wereldgeschiedenis was de democratie echter helemaal niet de vanzelfsprekende manier waarop aan samenlevingen vormgegeven werd. In dit voorbereidingsartikel behandel ik twee kritische visies op de democratie: de visies van Plato en Groen van Prinsterer.

Tekst: Aarnout van Gelder

Plato staat bekend als de vader van de westerse filosofie. Zijn bespiegelingen over de aard van de mens hangen samen met zijn visie op de (politieke) vormgeving van samenlevingen. In zijn *Politeia* (in het Nederlands vertaald als *De staat of Het bestel*) onderzoekt Plato wat een goede staatkundige ordening van een samenleving is. Plato gaat uit van de veronderstelling dat een samenleving een mens in het groot is, of andersom: de mens is een samenleving in het klein. Net zoals er in een samenleving bijvoorbeeld conflicten kunnen zijn, kan een mens door innerlijk conflict verscheurd worden (Plato, 2018). Omdat Plato's mensbeeld een belangrijke rol speelt in zijn politieke filosofie, behandel ik eerst kort hoe hij over de mens dacht.

Plato's mensbeeld

Volgens Plato bestaat de menselijke natuur uit drie onderdelen: het verstand, de

wilskracht en het gevoel. Met verstand doelt Plato niet zozeer op intelligentie, maar op het bredere begrip van realiteitszin. Een verstandig iemand is iemand die in concrete situaties de juiste keuzes kan maken. Het tweede element is de wilskracht. De wilskracht stelt mensen in staat de adviezen van hun verstand te volgen, en tegen hun gevoel (dat overheerst wordt door de begeertes) in te gaan. Ten slotte bestaat het derde element uit het gevoel, of pathos van de mens. Daarin zijn de begeertes overheersend. Het gevoel is daarom impulsief en onvoorspelbaar.

De verhouding tussen deze drie onderdelen is bepalend voor de soort mens die iemand is. Op basis van deze verhouding onderscheidt Plato vijf soorten mensen. Vanuit zijn analogie tussen menstypen en staatsvormen onderscheidt hij ook vijf gelijknamige staatsvormen. Dit zijn: aristocratie, timocratie, oligarchie, democratie en tirannie.

De aristocratie is volgens Plato de enige juiste vorm. De overige vormen schieten tekort, en gaan bovendien van kwaad tot erger, van slecht tot slechtst. Bovendien is het zo dat het verval in een mindere vorm sneller plaatsvindt dan het opklimmen van een inferieure naar een betere vorm. Het voert te ver om hier alle varianten uitgebreid te bespreken. Voor dit artikel zijn de aristocratie, democratie en tirannie het meest relevant.

In de aristocratie staat het verstand bovenaan. Een aristocratisch mens laat zich leiden door zijn verstand en heeft wilskracht en begeertes

daaraan ondergeschikt gemaakt. Via dit verstand heeft de aristocraat kennis van absolute morele normen van goed en kwaad, en handelt hij ook in overeenstemming hiermee. Dit stelt de aristocraat in staat om over het volk te regeren. Een aristocratische leider moet ook in staat zijn het algemeen belang voorrang te verlenen boven zijn eigenbelang. Mede hierom is de aristocraat de enige deugdzame mens. De aristocratie als staatsvorm betekent dat een select gezelschap (want echte deugdzame aristocratische mensen zijn zeer zeldzaam) het volk (dat beheerst wordt door de begeertes) regeert. Belangrijk om hier nog op te merken is dat aristocratie bij Plato weinig van doen heeft met het begrip aristocratie zoals wij dat vooral kennen. Centraal in Plato's begrip van de aristocratie staat de zielenadel en deugdzaamheid die de aristocraat door jarenlange opvoeding en studie verworven heeft. In overeenstemming met deze innerlijke gesteldheid krijgt de aristocraat ook een maatschappelijk vooraanstaande positie.

De vierde variant is de democratie. In de democratie staan de begeertes voorop. Het verschil met de oligarchie is dat niet louter de begeerte naar bezit, maar alle begeertes in gelijke mate voorop staan. Volgens Plato lijkt de democratische ziel hierom op een vlinder die fladdert van de ene naar de andere bloem, zonder een vaste koers te hebben. Het vervullen van begeertes staat centraal in zijn leven. De vrijheid om de eigen begeertes na te streven wordt alleen beperkt door het principe dat men daarbij geen inbreuk mag maken op de vrijheid van anderen. Dat is de enige ethische regel van de democratische mens. Dit wordt ook wel het schadebeginsel genoemd (Kinneging, 2020).

Volgens Plato is er slechts één variant slechter dan de democratie. Dat is de tirannie. Ook bij de tirannie staan de begeertes voorop. De tiran laat zich echter niet meer beperken door

het schadebeginsel. Hij trekt zich van de rechten van anderen niets aan: alles en iedereen is onderworpen aan de eigen optimale begeertebevrediging (Plato, 2018).

Plato's kritiek op de democratie

In onze tijd is het overgrote deel van de mensen voorstander van een democratie, het is als het ware de standaard staatsvorm. Bij Plato is het echter de op één na slechtste vorm. Waarom had Plato nu zo weinig waardering voor de democratie? Zoals we zagen bij zijn omschrijving van de democratie laat een democratisch georganiseerde samenleving zich volgens hem leiden door de begeertes, die allemaal gelijk aan elkaar zijn. De enige overgebleven morele regel is dat anderen geen schade berokkend mag worden bij het uitoefenen van de eigen begeertes. De democratie is volgens Plato dus in wezen moreel relativistisch. Niet de absolute normen van goed en kwaad (die door het verstand gekend kunnen worden) staan bovenaan, maar de begeertes zijn bepalend.

Van democratie naar tirannie

Hoe kan een democratie nu vervallen tot een tirannie? Volgens Plato is dit het geval als de democratische mens zich in zijn drang naar vrijheid en begeertebevrediging gaandeweg niet meer laat beperken door anderen. Uiteindelijk wil niemand zich meer iets van anderen aantrekken. Hierdoor ontstaat een situatie van anarchie. In de ontstane chaos staat een sterke leider op, die de orde herstelt. Deze leider heeft daarvoor wel onbeperkte macht nodig en verwordt zo tot een tiran. Ook een uiterst ver doorgevoerd gelijkheidsstreven kan leiden tot anarchie en uiteindelijk, tirannie. In een situatie van absolute gelijkheid laat niemand zich immers meer iets door een ander gezeggen (Kinneging 2020).

Groen van Prinsterer

In zijn bekende *Ongeloof en Revolutie* geeft Groen van Prinsterer kritiek op de Franse Revolutie en de denkbeelden die daarmee samenhangen. In zijn commentaar verwijst Groen een aantal keer naar Plato, die hij diepgaand bestudeerd had. Groen zag de democratie vooral als een schadelijk uitvloeisel van de door hem verfoeide Franse Revolutie. Het aan de democratie verwante idee van de volkssoevereiniteit kwam volgens Groen voort uit de kerngedachte van de Revolutie. Deze kern was dat de mens op de troon van God gezet werd. De mens werd de maat der dingen en soeverein over zichzelf. De mens ging zelf bepalen wat goed en kwaad was. Ten opzichte van de democratie en volkssoevereiniteit betekent dit dat de wil van het volk bepalend werd voor de vaststelling van de wetten, daarbij geen rekening houdend met absolute normen van goed en kwaad. Groen beschouwde de volkssoevereiniteit hierom als een ontkenning van de soevereiniteit van God (De Blois, 2004; Groen van Prinsterer, 1924).

Volgens Groen bood de democratie geen enkele waarborg voor de bescherming van de individuele burger. Onderworpenheid aan de volkswil leidt niet tot vrijheid, maar juist tot een tirannie van de meerderheid: “Als de vrijheid het onvoorwaardelijk gehoorzamen aan menselijk welbehagen is, dan is zij een hersenschim” (1924, p. 184). De minderheid is volledig onderworpen aan de grillen van de onvoorspelbare meerderheid (denk aan Plato’s fladderende vlinder). Daarnaast kan het leiden tot chaos en anarchie, die dan weer uitmondt in tirannie. Dit was ook wat er gebeurde in de nasleep van de Franse Revolutie.

Ondanks zijn aanvankelijke scherpe kritiek is er in Groens denken een ontwikkeling naar een positievere waardering van de democratie. Maar: “Wordt de democratie

opgelegd als een noodzakelijke, algemeen geldende voorwaarde voor maatschappelijke orde, beschouwd als een revolutionair dogma, gesteld tegenover de heerschappij bij de gratie Gods, wiens eeuwig gezag door iedere heerser, het moge volk of vorst zijn, moet geëerbiedigd worden, dan zal de democratie van het sociaal contract steeds het Christendom tegenover zich vinden” (zoals geciteerd in De Blois, 2004).

Mensbeeld en democratie

De kritiek van Plato en Groen op de democratie vertoont grote overeenkomsten. Beiden stellen dat de democratie in wezen moreel relativistisch is en eenvoudig kan degenereren tot een tirannie. Een verschil is dat de kritiek van Groen sterk verbonden is aan de overtuiging dat al het gezag van God afkomstig is, en dat de aan de democratie verwante idee van volkssoevereiniteit dit ontkent. Zijn kritiek op de democratie komt vooral voort uit de overtuiging dat dit een miskennis van de soevereiniteit van God is. Plato’s kritiek is wat abstracter maar komt grotendeels op hetzelfde neer: hij stelt dat in de democratie niet de absolute normen van goed en kwaad, maar de eigen begeertes bepalend zijn.

Het is de vraag of Plato gelijk heeft in zijn opvatting dat het vooropstaan van de begeertes hét bepalende kenmerk van de democratie is. Is het niet mogelijk een democratisch georganiseerde samenleving te hebben die voor het grootste deel uit aristocratische (hier in de Platoonse betekenis van deugdzaam) mensen bestaat? Zoals we zagen zijn de eisen die Plato aan deze aristocratische mens stelt hoog. Hij beseft dit zelf ook. Daarom stelde hij ook dat zijn schets van de ideale, aristocratische staatsvorm niet zozeer een blauwdruk, als wel een ideaal is. Het is het lichtend voorbeeld, staten moeten ernaar streven zoveel mogelijk aan dit ideaal te beantwoorden (Plato, 2018).

Vanuit het Bijbelse mensbeeld is het misschien beter te stellen dat Plato's aristocratische mens niet bestaat, en dat niemand in staat is werkelijk deugdzaam te zijn. Vanuit dat perspectief zullen ook de aristocratische volksleiders van Plato uiteindelijk vallen voor de verleiding van machtsmisbruik, en hun eigenbelang gaan nastreven ten koste van het algemeen belang. In de geschiedenis werd de menselijke geneigdheid tot het kwaad daarom juist ook vaak ingezet in pleidooien voor de democratie. C.S. Lewis schreef ooit dat hij voor de democratie was omdat hij in de zondeval geloofde (Lewis, 2000). Als de mens immers geneigd is tot alle kwaad, is het beter hem zo weinig mogelijk macht te geven en de macht over zoveel mogelijk mensen te verspreiden. Vanuit dit perspectief wordt de regering door een select gezelschap met grote argwaan bekeken (Spruyt, 2015).

Conclusie

Hoe moet een christen nu de democratie waarderen? Op deze vraag zal de lezing een antwoord geven. Plato en Groen laten met hun kritische visies in ieder geval zien dat het van belang is te erkennen dat het democratische systeem op zichzelf niet de hoogste norm is. De steun van de meerderheid van het volk alleen kan nooit voldoende zijn voor het legitimeren van wetten. Het is van belang dat er boven deze democratische legitimatie, rekening gehouden wordt met absolute, transcendenten normen van goed en kwaad en dat niet de wil van (de meerderheid van de) mensen de hoogste norm wordt. De soevereiniteit van God en de Tien Geboden moet erkend blijven worden, juist ook als waarborg van werkelijke vrijheid en het voorkomen van tirannie.

Literatuur

- De Blois, M. (2004, 1 maart). Groen van Prinsterer en de rechtsstaat. *Radix*, pp. 34-45.
- Groen van Prinsterer, G. (1924.) *Ongeloof en Revolutie*. Utrecht: Kemink & Zoon.
- Kinneging, A. (2020). *De onzichtbare Maat. Archeologie van goed en kwaad*. Amsterdam: Promotheus.
- Lewis, C.S. (2000). *Essay Collection and Other Short Pieces*. Londen: Harper Collins.
- Plato, (vert. H. Warren en M. Molegraaf). (2018). *Het bestel*. Amsterdam: Promotheus.
- Spruyt, B.J. (2015). *Voor religie en vrijheid'. Protestantse teksten over rechtsstaat, tolerantie en christelijk burgerschap*. Apeldoorn: Erdee Media Groep.